

ADATOK ÉS LEGENDÁK KOSSUTH ÉS KOSSUTHNÉ MENEKÜLÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ

JUNG KÁROLY

Az elmúlt bő másfél évszázad során a magyar és szerb történettudomány, publicisztika, forráskiadás és emlékirat-irodalom – úgy tűnik – áttekinthető módon leírta Kossuth Lajos és felesége menekülését a bukott forradalom és katonai összeomlás Magyarországról.¹ A gyászos történet, pontosabban: történetek ismertnek vehetők, amelyekhez ma már bármit hozzátenni szükségtelennek látszik. Elmélyedve azonban a kérdés magyar és szerb (nyelvű) irodalmában, mégis úgy vélem, hogy nem lesz érdektelen részletesebben megvizsgálni néhány közleményt, amely jobban megvilágíthatja egyrészt Kossuth menekülésének legendai (pontosabban: folklorisztikai) vonatkozásait, másrészt Kossuthné menekülésének pontosabb faktográfiáját. A vizsgálat körébe bevonandó irodalom egy része ugyan könyvészetileg nem tekinthető minden vonatkozásában ismeretlennek, ám részletes tárgyalása elmaradt, ugyanakkor olyan adatok is előkerültek, amelyek pontosíthatják ismereteinket a kérdéskör kapcsán. Mindennek összefoglalására a Kossuth-évforduló kínálja az alkalmat.

1849 augusztusában a forradalom és szabadságharc vége közeledett, a teljes összeomlás. Kossuth és a többi vezető a török határ felé menekült, miközben Görgey Világosnál kapitulált, augusztus 13-án. Ebben az időben már csak Pétervárad őrsége tartotta magát, de Világos hírére, s mert az osztrák ostromló sereg augusztus 17-e óta a várat teljesen bekerítette, rövidesen megadta magát. Kossuth augusztus 15-én már Orsovánál, a Duna partján volt. A török határ átlépésének körülményeit és pillanatát így örökíti meg Hajnal:

„Augusztus 17-én biztos híre érkezett, hogy Görgei (!) egész seregével együtt letette a fegyvert.

Szöllősy ismételten tárgyalt ezalatt az oláh határőrség török parancsnokával, anélkül, hogy elárulta volna, kinek menekülését készíti elő. Most még

egyszer elment hozzá, és ismét hírül vitte Kossuthnak a török nyájas, de nem egészen világos bizonykodásait a szultán nagylelkű védelméről.

Kossuth felöltötte díszruháját, kardot csatolt oldalára. Ha sikerülne is ismeretlen maradnia, ne tekintsek mégsem közönséges embernek. Alkonyodott már, amikor Asbóhtal és Szöllösyvel kocsjába ült, és mélyen visszahúzódva abban, a határpatak kicsiny hídja felé hajtatott.

A magyar oldalon, a patak melletti ligetben, sátrak alatt sok menekült táborozott, nem tudván elszánni magát a határ átlépésére. Felismerték a hintó utasait; hamarosan felkerekedtek és tódultak át a hídon Kossuth után.²

Ez lenne tehát a határátlépés pontos története, bár később sokan arról is tudtak, hogy a kormányzó a Dunán való átkelést választotta a menekülésre. Ezt azonban Hajnal „költői képnek” nevezi, „amely idehaza meggyökeresedett”.³ Innentől fogva Kossuth a török kezében volt, katonai kísérettel Turnu-Severinbe, majd augusztus 30-án Viddinbe vitték. Innen került aztán a bulgáriai Sumlába, majd a kis-ázsiai Kütahyába. Távozása – mint utóbb valósággá vált – egyben a hazától való búcsút is jelentette. Élve már többé nem került vissza Magyarországra. A határátlépés pontos idejét később augusztus 17-ében rögzítette a kutatás, bár néhány visszaemlékezés 18-áról beszél.⁴

A későbbiekben ismertetendő folklóradatok miatt már itt el kell mondani, hogy Kossuth tehát nem Szerbián át menekült Törökországba, hanem Bulgárián át! Szerbiának azonban mégis fontos szerepe volt a menekülő felkelők befogadásában, annak ellenére, hogy nem sokkal korábban a felkelők és a Szerbiából küldött önkéntesek a magyarországi szerbekkel együtt véres csatákat vívtak egymással, nemegyszer szinte a népiirtás szintjén. A Szerb Fejedelemség álláspontja a menekülő felkelők befogadásával kapcsolatban igen jól kirajzolódik Ilija Garašanin (1812–1874) kortárs szerb államférfi és belügyminiszter levelezéséből kihámozható adatok alapján. A levélrészletekben számos utalás található azzal a virtuális esettel kapcsolatban is, ha Kossuth Szerbián keresztül készülné menekülni Törökország felé. (Megjegyzendő: a kérdés irodalmának vizsgálata során alig találtam adatot arról, hogy a Garašanin-korrespondenciát a kutatás használta volna. Ez persze azzal indokolható, hogy ez az anyag csak 1950-ben jelent meg, tehát sem Thim, sem pedig Hajnal számára nem volt hozzáférhető.)⁵ Garašaninnak elsősorban Stevan Knićaninhoz (1807–1855) írott leveleiből az alábbi – bennünket érdeklő – vonatkozó adatok (levélrészletek) lehetnek fontosak. Az adatok 1849 augusztusának legelejétől sorakoznak:

1. „Mí már úgy tartjuk, hogy a magyarok napokon belül veszni fognak. Az ellenük felsorakozott seregek sokan vannak és erősek. Levcsin tábornok mondja nekem, hogy még két hadtestnyi katonaságuk menetelt be Ausztriába. Mí attól félünk, hogy a magyarok némely lengyelekkel együtt Szerbiában

keresnek menedéket. Az ilyen vendégeknek nem örülnénk. Mi nem a menekülő magyaroktól félünk, inkább azoktól, akik majd üldözik őket, és szokásukhoz híven hozzánk is átsapnak, hogy keressék őket. Ne adj Isten sem ilyen, sem olyan vendéget. Mi tényleg szabadulni akarunk tőlük; száz ördög vigye el őket.”⁶

2. „Igaz: néhány napja arról beszélnek itten, hogy Kossuth Pancsován van, de erről az én rendőrségem nem tudott meggyőződni. Mindenképpen lehetséges, hogy idejött, de akkor még nem olyanok voltak a körülmények, hogy menekülni fog; ezért számomra nem bírt különösebb jelentőséggel, hogy Kossuth Szegeden van, vagy pedig Pancsován. Ezzel szemben abban az időben az én rendőrségem tudta, hogy Szegedről Aradra ment. Akkor úgy volt, ahogy neki tetszett, nézzük, hogy van most: tegnap jött egy ember Szegedről, aki azt mondta, hogy a Kormány tagjai még Szegeden vannak. Hogy arrafelé vagy másfelé akar-e Kossuth menekülni, nem lehet még tudni; az azonban biztosan tudható, hogy ahhoz az ütközethez, mely Szegednél lesz, a magyarok sok reményt fűznek, és ha elvesztik, végső vereségüknek tekintik, és biztos, hogy a vezetők rögtön menekülni fognak, ki merre lát . . . Én úgy vélem, hogy menjenek, ahová kedvük tartja, csak ne hozzánk meneküljenek, s akkor nekem mindegy.”⁷

3. „Ami határszakaszunk megerősítését illeti, az egyelőre jól meg van erősítve, sőt még jobban meg lesz a kiadott parancsok alapján, ha arra szükség mutatkozik; bár mindemellett nehéz lesz egyes személyeknek átjvetelét megakadályozni, mert a törökök a városokba átvezethetik őket. A pasát eléggé megfélemlítettem, hogy a magyarok iránti rokonszenvét megingassam, s bár korábbi véleményétől igen eltávolodott, továbbra sem tudom, mit tenne, ha Kossuth mentésére kerül sor. Ami engem illet, nem szeretném, hogy erre meneküljön, s annak dacára, hogy a szerb nép halálos ellenségének tartom, s ha tudom, hogy ezért senki sem fogja megbüntetni, hanem azért, amiért a legkevésbé sem vétkes, akkor azt szeretném, ha nem lépne erre a földre, hadd vigye el az ördög, ahová tudja. Ámbátor csak Isten tudja, hogy fog ez megtörténni.”⁸

4. „Csak hadd meneküljön Kossuth, s hadd térítse észre azokat az öszvéreket, hogy ne lovagoljanak annyi népen olyan olcsón.”⁹

5. „Egyesek felhánytorgatják nekünk, hogy miért nem csaptunk le rájuk (Szerbiába menekült, majd Viddinbe toloncolt lengyel és olasz önkéntesekről van szó – J. K.) vagy fordítottuk őket vissza. Én azt mondom: ahol arra szükség volt, mi harcoltunk ellenük, veredtünk velük képességeink szerint, de most, mivel a saját szerencsájuk veri őket, mi hagyjuk őket, nem illik hozzánk a szerencsétleneket megölni vagy abban segídezni, hogy megöljék őket. Haragszik egy kissé Levcsin tábornok, de az úgy el van intézve. Kossuth, Dem-

binszky, Vetter, Perczel és sok más főúr megadta magát a törököknek Orsovánál, innen a török lovasság Kalafatán át Vidinbe kísérte őket. Azt mondják, hogy Turnu-Severin török parancsnoka megverte a karantén igazgatóját, aki nem akarta ezeket a személyeket vesztegzár nélkül átengedni.”¹⁰

Mint az idézett levélrészletekből látszik, Garašanin élénk figyelemmel kísérte Kossuth sorsának alakulását a forradalom bukása előtti utolsó hónap (1849 augusztusa) folyamán. Látható, hogy azzal is számolt, hogy Kossuth esetleg Szerbiába menekül vagy Szerbián keresztül Törökországba. Nem volt róla valami jó véleménnyel, s alapjában véve a pokolba kívánta. Mindenesetre valamiféle szánakozással vegyes jóindulatot igyekezett mutatni a menekülőkhöz. S ez a jóindulata 1849 decemberében is megmutatkozott, amikor Kossuthné meneküléséhez nyújtott segítséget. Erről később.

Úgy tűnik, a Garašanin-levelezésből idézett részletek ismertetése után – legalábbis a historiográfia szintjén – alig kellene még valamit hozzátenni Kossuth menekülésének történetéhez. Van azonban néhány ritka érdekességű folklóradat, amely – a népköltészet szintjén – tovább görgeti a kérdéskört. Ezekkel az adatokkal sem a szerb folklorisztika, sem pedig a magyar(országi) folklórkutatás nem foglalkozott, ami azért is meghökkentő, mivel mindenki számára elolvasható, nyomtatott adatokról van szó.

Az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc másfél évszázados jubileumára jelent meg egy kitűnő válogatás, melyben 1848 centenáriumának magyar sajtójából kijegyzett szemelvények olvashatók.¹¹ Ezek között kapott helyet egy belgrádi riport, melyet „Szerb legenda Kossuth király hintájáról és hatszáz lováról” címmel először a budapesti *Szabad Nép* közölt, 1948. április 4-én. Ezen a helyen a „riport” legfontosabb részeit vesszük át:

„Zsivojin Szmiljanics paracsini szerb gazda (. . .) elmagyarázta, hogy 1849-ben, amikor Kossuth Lajos a világosi fegyverletétel után Törökországba igyekezett, egy este a belgrád–nisi úton fekvő sumadijai szerb városkába, Paracsinba érkezett.

Dédapámnál, Petár Bogdanovicsnál szállt meg Kossuth király, meséli mindenütt. Dédapám gazdag ember volt, tíz napig látta vendégül Kossuth királyt, tíz napig mulattak együtt. Tíz nap után Kossuth elcserélte dédapámmal nehéz batárját, amelyet hatszáz ló húzott, egy könnyű parasztkocsira, és a nehéz magyar lovakat is kicserélte négy könnyű lóra, mert a rossz utakon így jobban boldogulhatott. Dédapám többé nem látta Kossuth királyt, de hintóját híven megőrizte és örökül hagyta nagyapámra, ő meg apámra. Gyermekkoromban magam is sokat játszottam pajtásaimmal Kossuth király batárjával, amelynek történetét most elmondtam maguknak úgy, ahogy azt apámtól hallottam.”¹²

Ez a történet, mint a riporter írja, „apáról fiúra száll a paracsini szerbek között”. Valóban legendáról van szó, mint a közlés megállapítja, folklorista szemmel nézve azonban minden bizonnyal történeti mondának minősülő szövegről van szó. Kezdetben úgy tűnt, hogy e „legenda” társtalansága és tipológiai besorolhatatlansága indokoltta teheti a gyanút keletkezésének „népi” voltával kapcsolatban. Még az is megfogalmazódott, hogy talán konstruált szocrealista legendáról lehet szó, hisz 1948-ban jelent meg.¹³ Mint magam megállapíthattam, valószínűleg nem erről van szó, hanem minden okunk megvan azt hinni, hogy egy valóban létező szerb Kossuth-monda kései lecsapódásáról tudósít a magyar napilap.¹⁴ A szerb prózaepika közzétett szövegei közt ugyan változatai nem kerültek (még?) elő, de a szerb szürrealizmus egyik kiváló képviselője, Dušan Matić (1898–1980) kései (1972-es) naplójegyzeteiben váratlanul felbukkant a paraćini eredetű monda ćuprijai változata!¹⁵ (A két közép-szerbiai város egymástól mindössze kilenc kilométerre van.) Matić terjedelmes naplószövegéből itt mindössze azokat a részleteket idézem, amelyekben a mondaszöveg beágyazódása található.

„Mindig előnyben részesítettem az úgynevezett történelmietlen időt és a szóbeliség úgynevezett névtelen történetíróit a finomra módolt parádés életrajzokkal szemben. Mert ezekben is, akárcsak a hírlapi vezércikkekben, oly gyakran hazudnak hatalmasakat. És fognak mellé.

Nos, nagyanyám mesélt nekem még egy híres magyar ćuprijai tartózkodásáról. Az a zebrádióból jövő hang az előbb már előttem kimondta a nevét: Kossuth Lajos. Ahogy később megállapítottam, a felkelés vezetője a lázadás elfojtása és összeomlása után Konstantinápolyba menekült. És Ćuprijában fiákere (vagy hogy másként mondjam: hintója) váratlanul, ahogy az lenni szokott, elakadt a mi mély moravai sarunkban. Kiesett a kerék, s bekövetkezett az előre nem látott szünet, ahogy most a tévéműsorokban mondják. Kossuth Lajos Ćuprijában maradt néhány napig. Lehet, tovább is. Erről nagyanyám nem sokat beszélt, vagy nem akart. Nyilván nem egyedül ment: a történetben egy asszonyságot is említenek. Minden kétséget kizáróan szívélyesen fogadták. S ki tudja, kétségbeesésében és dühében – akkor már hontalan volt – gondolt-e egyáltalán arra, hogy hol van. Tudniillik 1815-ben éppen Ćuprijában kötött egyezséget Miloš Obrenović fejedelem és Ali Mersali pasa, vagyis a Porta, Szerbia valamiféle önállóságáról. Ezzel tehát itt, akaratlanul is, az ősi római címen találkozott két gondolkodásmód, két pragmatikus elképzelés, két harcmodor. Miloš fejedelem ügyesen, állandó tárgyalások közepette, de a lényegi dolgokban jótányit sem engedve, fondorlatoskodással sokat elért. Még itt Ćuprijában is. Kossuth a Mindent akarta: lángokban, kiegyezés nélkül. És ezen a jelképes helyen, úgy lehet, a Balkán e titokzatos pontján, minden előreláthatatlanul világgóssá vált, ugyanakkor pedig nagyon, nagyon rejtélyessé.

Ez nagyanyám története, de lehet, hogy most már az enyém is.”¹⁶

Nos, mondhatnám itt magam is, a budapesti *Szabad Nép* 1948-ban közölt belgrádi riportja, valamint a belgrádi szerb szurrealista író Matić naplójegyzetében felidézett gyermekkori emlékei egymás nélkül akár gyanúsak is lehetnének. Hogy az 1948-ban közölt „paracsini” történet miért, arra fentebb utaltam, Matić öreganyjának története pedig azért, mert – mint a naplóban olvasható – mindez éppen akkor jutott az író eszébe, amikor 1972. szeptember 19-én, tehát Kossuth születésének 170. évfordulóján, „állandón kéznél lévő” zsebrádióját hallgatta. Tehát a hallott történeti adatok után egy bájos szurrealista futam a ćupriji nagyanyáról, vélhetően az az olvasó, aki a folklórszöveg egyszóval járatlan.¹⁷ Hála Istennek, nem erről van szó. Az idézett két folklórszöveg egymást igazolja és erősíti, hisz térben és időben egymástól igen távol, s nem is egy nyelven lettek papírra vetve. E két szöveg váratlan komparatistikai ajándékként való felbukkanása annak kétségtelen bizonyítéka, hogy Szerbiában, a Morava menti két városban (Paraćin és Ćuprija) bizonyosan virulens hagyomány élhetett Kossuthról és meneküléséről a 19. század második felében, sőt a 20. század elején is.¹⁸ Nagy kár, hogy ennek nyomaira a lejegyzett balkáni folklórhagyományban eddig nem bukkantam. (Ez persze nem azt jelenti, hogy ilyen nincs is!) Ékes bizonyítéka ez annak, amit Cseres Tibor regényes Kossuth-életrajza – Kossuth szavaiként – így fogalmaz meg: „Nőm elmondta, hogy az egyszerű magyar nép körében nevemet már legendaszerűen, sőt mitikus túlzásokkal istenítik.”¹⁹ Úgy látszik, a menekülő kormányzó személyének legendaszerűsége és mitikus istenítése a szomszédos szerb nép körében is megfogalmazódott a népi prózaepikában, hisz akárcsak a „negyvennyolcas gyűjtés” számos magyar adatában, úgy a „paracsini” szövegben is, többszörösen nyomtatékosítva, Kossuth királyról beszélnek az adatközlők.²⁰

Már-már a népmesék világát idézi a hatszáz ló húzta hintó leírása, az egyik szövegben, s a kiesett kerék miatt a sárban megfeneklett hintó képe a másikban – nem a Mátyás király kerékszöge mondatípus kísért itt a háttérben? –, s a szerb gazdával tíz napig együtt mulató menekülő motívuma is teljesen irreális. Szóval a két variáns együtt: folklór ez a javából, melynek szövegpárhuzamait mindenképpen érdemes lenne felkutatni a magyar és balkáni néphagyományban.

Mivel Kossuth nem Szerbián át menekült Törökországba, az idézett folklórszövegeknek történelmi háttere nincs, tehát hitele sem. (A folklór szempontjából ez egyébként irreleváns.) Felmerülhet akkor a kérdés, hogy hogyan alakulhatott ki ez a hagyomány? Úgy tűnik, a később ismertető történet – Kossuthné menekülése – kontextusában erre is válasz adható. Kossuthné ugyanis valóban Szerbián át menekült férjéhez Törökországba.

Kossuth felesége és gyerekei nélkül menekült el Magyarországról. Mint Thim magvas összefoglalásából tudható, Kossuthné először a bakonyi erdőben,

Lókúton rejtőzködött el, „ahonnet Oroszára ment, ott Kossuthék jóakarója, Wagner őrnagy felesége rátalált és parasztruhába öltöztetve elvitte Belgrádba, ahová december 11-én érkezett”.²¹ Innentől kezdve azonban az asszony menekülésének története, illetőleg a történet részletei számos interpretációban ismereteseek, ezek nemegyszer egymásnak ellentmondanak, azt a benyomást keltve a kései olvasóban, hogy a híres feleség Kossuthhoz való menekítésének dicsőségében sokan osztozni óhajtottak, olyanok is, akiknek gyakorlatilag nem volt részük az akcióban. Thim összefoglalása – mint később látni fogjuk: indokkal – a belgrádi szárd konzulnak, Ceruttinak, s elsősorban a szerb belügyminiszter Ilija Garašaninnak tulajdonítja Kossuthné sikeres menekítését Belgrádból férjéhez, Törökországba. Hajnal korábban megjelent összefoglalása, más irodalomra alapozva, s lényegében a romantikus elemeket sem nélkülözve, más interpretációt ad, melyet ezen a helyen érdemes lesz idézni, hogy az olvasó a benne szereplő faktográfiát egybevetesse a később idézendő szövegekkel.

„Szivetrázó híreket hozott Kossuthné és megmentő társa, az öreg Wagner-né, a magyar nép meseszerű ragaszkodásáról Kossuth iránt. De még meglepőbb és felemelőbb részleteket szerbiai tartózkodásukról is. A szerb kormány segítette menekülésüket. A fejedelem adjutánsát küldte Kossuthnéhoz, és felajánlotta egyik vidéki palotáját téli tartózkodási helyül az esetre, ha a zord időjárás alatt nem vállalkoznák a sumlai utazásra. Garašanin, a belügyminiszter, Knicsanin szenátor, a szerbek vezére a harc idején a magyarok ellen, lovagias tisztelettel keresték Kossuthnéval a találkozást. Végül pedig egy magasabbrendű hivatalnokot és katonai kíséretet adtak melléje, nyílt parancssal a hatóságokhoz, úgyhogy Szerbián keresztül mindenütt a legnagyobb tisztelettel fogadták őket.”²²

A szerbiai utazás történetének ez a változata – Hajnal szerint – Kossuthné elbeszélésén alapul, amelyet Pulszky Teréz közöl egyik német nyelvű művében.²³ A mű megjelenésének és helyének adatai nem szerepelnek a lábjegyzetben. Ez pedig az utazás történetének többi változata miatt lenne fontos.

Kossuthné belgrádi tartózkodásának és szerbiai átutazásának történetét – 1893 előtti szerb lapközlemények és szerb szájhagyományozott adatok alapján – Érdujhelyi Menyhért újvidéki történész írta meg a *Magyar Újság* című pesti kormánylapban, 1893. március 15-én. Ez a cikk azért is fontos, mert a magyar közönség számára magyarul foglalta össze a délvidéki és szerbiai lapokban megjelent közléseket. Érdujhelyi cikkét nem sokkal később szerb fordításban az újvidéki *Zastava* című napilap is közzétette²⁴, s innen vette át a belgrádi *Videlo* című újság. A cikk fordítója Aleksandar Sandić volt, ezért a belgrádi közlést némely hivatkozásban Sandićnak tulajdonítják. (Érdekes, hogy az eredeti, újvidéki fordítás adatait a kérdéskör könyvészete nem jegyzi.)

Érdűhelyi cikke teljes mértékben azokat az adatokat közli, amelyek szerint Kossuthné szerbiai menekítése kizárólag Stevan Knićanin hadvezér érdeme lenne. Kissé romantikus megfogalmazásában szinte tetten lehet érni a szájhagyományozódás munkáját. Érdűhelyi cikkében ez olvasható:

„Farkasordító hideg volt. Belgrádban Stevan Knićanin tábornok családja körében vacsoránál ült. Kegyetlen hegyi szél rázza az ablakokat. A szervián vajda magyarországi hadjáratairól mesélt családjának . . . Ekkor belépett a felszolgáló, s elmondta, hogy valaki jött Zimonyból. Knićaninnal szeretne beszélni. A vajda behívta a szobába. Ekkor belépett egy osztrák tiszt, s gyengéd női hangon jó estét kívánva így szólt: Kossuth Lajos felesége vagyok. Ismerem az ön lovagiasságát, tábornok úr, s bizalommal léptem be ebbe a hajlékba, nagy reménységgel, hogy itt egy védtelen asszony oltalmat nyer üldözői elől. Arra kérem önt, tábornok úr, vezessen el engem férjemhez, Törökországba.

Knićanin lovagias válasza ez volt: Ez a ház az én házam, de mint vendégemé, az öné is. Biztosíthatom önt, hogy itt semmi bántódás nem érheti. Örülök a szerencsének, hogy kedves vendégem lehet. Maradjon, amíg kedve tartja oltalmam alatt, nekem pedig gondom lesz rá, hogy jusson el teljes biztonságban férjéhez.

Knićanin a szerb vendégszeretet szerint megvendégelte Kossuthnéét, majd másnap hajnalban szekérre ült vele, s elkísérte Aleksinacig a török határra. Így jutott el Kossuthné Szerbián keresztül férjéhez mindenféle kellemetlenség és bonyodalom nélkül, mégpedig egy szerb hős védőszárnyai alatt, aki még tegnap fegyverrel harcolt a magyarok ellen.

Úgy írtam le ezt a romantikus menekülést, ahogy hallottam több szerb kitűnőségtől, akiknek körében ez a hagyomány, ez az elbeszélés, ma is él. Ahogy mondják, ez a szájhagyomány a néhai Maksim Papić szablyai pópától ered, aki Knićanin közeli barátja volt, s a Csajkás Hadtest táborozásai során magától a tábornoktól hallotta mesélni a történetet.”²⁵

Az Érdűhelyi által elmesélt történetet akár folklóralkotásként is értelmezhetjük, oly mértékben magán viseli az orális szövegek jellemzőit. Másrészt pedig maga mondja, hogy szájhagyományozott történetet adott tovább cikkében. Mindennek fényében sejthető, hogy e mondaszerű történet folklórválóságának vajmi kevés köze lehet Kossuthné menekülésének történeti valóságához.

A cikk további részében ugyanennek a folklórszövegnek néhány alig eltérő variánsa, illetve rövid összefoglalása olvasható más-más szerb szerzők nyomtatott közlésére hivatkozva, köztük Bruder Jásó Emlékiratainak részletére, majd néhány magyar szerző történeti munkájának említése következik, melyekből Érdűhelyi voltaképpen az előbbieket igazolását olvassa ki, s olyan adatokat is idéz, amelyek Knićanin emberségét magatartását bizonyítják a

háború idején is a forradalom és szabadságharc vérzivataros napjaiban. A szerzők egyike éppen Thim József, akinek egy korábbi munkájában (Magyarország függetlenségi harcának története) ugyancsak Knićanin szerepel Kosuthné megmentőjeként.

Úgy tűnik, sem Érdujhelyi, sem pedig az újvidéki *Zastava* szerkesztője nem vette komolyan Kossuth szavait, melyeket emigrációs iratainak első kötetében, 1880-ban már olvashattak, s amelyekben az akkor már évtizedek óta emigráns Kossuth, Knićanint nem is említve, Ilija Garašaninnak mond köszönetet a felesége menekülésében nyújtott segítségért. Ezeket a mondatokat érdemes itt idézni:

„Garašanint személyesen nem ismertem, de Sumlában és Kutáhiában tartózkodásom idején több levelet váltottam vele. Mély belátású, tág látókörű, szabadelvű államférfinak tapasztaltam. Irántam és az enyémeik iránt mindig nagy szívésséget tanúsított, s különös hálaára kötelezett azon gyöngéd figyelmi oltalom által, amellyel szegény halálra üldözött nőm személyes biztonságáról gondoskodott, midőn hazánkból ezer veszély közt Belgrádba menekült.”²⁶

Ugyanezeket a mondatokat a *Zastava* is közölte az Érdujhelyi cikkének szerb fordítása után ragasztott megjegyzésében, mintegy tovább überelve az újvidéki történész szavait a szerb nemzet lovagiasságáról minden időben. E jegyzet ezzel a tirádákkal zárul: „Így vélekedett Kosuth. Tegyük hozzá mindehhez végezetül, mintegy jelzéseképpen: őt magát, Kossuth Lajost is a legorsdöntőbb órában Csarnojevits Péter, a régi szerb nemesi sarjadék mentette meg, és saját aradi kocsján szállította el Orsováig – nos tehát valóban senki nem mondhatja, hogy a szerbek a háborúban nem hősök, hajlékukban pedig az ellenséggel szemben is nem a lovagok hősi fajtájából valók . . . Knićaninukhoz méltóan!”²⁷

1893-ban tehát a Knićaninhoz kapcsolt legenda újra teljes virágzásában pompázott a délvidéki és belgrádi lapokban, olyannyira, hogy Érdujhelyi pesti magyar nyelvű cikkének újvidéki szerb fordítása belgrádi újraközlésének alapján (a *Videlo* című újságból) a pancsovai *Határőr* újra magyarul szellőztette meg a menekülés történetének ezt a változatát – mint Szinnyei bibliográfiájában olvasható.²⁸

Ekkor azonban – derült égből villámcsapásként – megszólalt Garašanin fia, Milutin Garašanin (1843–1898), aki az akkor már régóta megboldogult Knićanin és Garašanin helyett – apja szavaira hivatkozva – közzétette Kosuthné Belgrádba érkezésének és szerbiai átutazásának – úgy tűnik – valóban hiteles történetét, négy fontos adattal támasztva alá szavainak hitelét.²⁹ A dolog érdekességéhez tartozik, hogy M. Garašanin tulajdonképpen az eredetileg Érdujhelyi pesti cikkében közzétett adatokra reagált, melyeket – immár Aleksandar Sandić újvidéki történelemtanár *Videlo*-beli cikkének tulajdonítva

– frissen olvasott. Mint írja, az eseményt apja szóbeli elbeszélése alapján írta meg, ugyanakkor az adatokat összevetette azoknak a személyeknek emlékeiben megmaradt történettel is, amelyet apja azoknak különböző alkalmakkor ugyancsak elmesélt. Azt is hozzáteszi, hogy „úgy vélem, nem érdektelen elmondani ezen a helyen azokat az adatokat is, amelyek ezzel a dologgal kapcsolatban nálam vannak, ezeket úgy teszem közzé, ahogy vannak, mindenféle saját kommentár nélkül”. A rejtélyes mondatot érdemes lenne külön elemezni: nyilván nem kívánta megtépázni a szerb nemzeti hős, Knićanin nimbuszát a szerb politikus, ugyanakkor azonban kötelességének érezte, hogy az óvatosan politizáló, különböző szerb és nagyhatalmi érdekek között százféle kompromisszum árán lavírozó, konzervatív apa, Ilija Garašanin emlékének is adózzon, illetve annak érdemeit nyilvánosságra hozza Kossuthné szerbiai menekítésének ügyében. A történet M. Garašanin előadásában úgy került megfogalmazásra, mint ha azt a szerb belügyminiszter maga mondaná el. Mivel nincs tudomásom róla, hogy ez a szöveg magyarul megjelent volna, ezen a helyen teljes egészében hozom saját fordításomban:

„1849 decemberének elején, egy téli estén, szobámban ültem és írtam. Kinn hatalmas hóvihar tombolt. A legény Cerutti urat jelentette be, aki akkor a szerbiai szárd konzulátus kancellárja volt, de legfőképpen az volt a feladata, hogy gondot viseljen azokra az olaszokra, akik az 1848–1849-es magyar mozgalomban Ausztria ellen részt vettek. Az olaszok mellett igen gyakran közvetített számos magyar ügyében is, ezért gyakran járt nálam ebben az ügyben az én közvetítésemet kérve, s azt gyakran el is érve. Abban az időben, a magyarországi forradalom teljes veresége után, ilyen esetek minden pillanatban adódtak.

A szobába lépve izgatottan mondta:

– Tudja-e, miniszter úr, hogy ki van most Belgrádban?

– Nem tudom.

– Belgrádban van Kossuth felesége.

– Lehetetlen! – válaszoltam a közléstől meglepődve, s türelmetlenül megkérdeztem, mondaná el, hol van.

– Ott van a Kalimegdánon. Engem küldött el, hogy önt megkérdezzem, számíthat-e az ön oltalmára, hogy Szerbián át Törökországba mehessen a férjéhez. Az asszony a Kalimegdán kellős közepén várja az ön választát, s abban az esetben, ha ön nem tudna vagy nem óhajtana oltalmat nyújtani, úgy döntött, hogy a várba megy és a pasától fog oltalmat kérni.

– Nem. Az asszonyság semmiképpen sem menjen a várba, válaszoltam erre én. – Fogadni fogjuk, oltalmat nyújtunk számára, s teljes biztonságban utazik át Szerbián a török határig – és ez az én gondom. Am hogy mindez így történjen, teljes mértékben szükséges, hogy senki erről semmit se tudjon, míg Kossuthné át nem lépi a határt.

– De nem merül-e fel akadály az osztrák és az orosz konzul részéről? – kérdezte Cerutti.

– Természetesen felmerülne, ha kitudódna. Éppen ezért szükséges, hogy az ügy a legszigorúbb titokban maradjon. Ám ha az asszonyság egyszer már elhagyja Szerbiát, akkor már mindenféle megjegyzésre, sőt talán tiltakozásra is számítani lehet, de ezen túl nem fog történni semmi. Most pedig gyerünk, vezessük el az asszonyt minél előbb valami lakásba, mert ebben az ítéletidőben baja eshet a Kalimegdánon.

Erre azonnal elmentünk a Kalimegdánra, s nagyjából a Száva felé eső oldal közepe táján, a sötétben, észrevettem az estben sötétlő kis csoportot. Közelebb lépve egy asszonyt és egy kislányt láttam, téli öltözetbe burkolózva, velük még két embert, ahogy mindannyian esernyők alatt állnak a hóviharban.

Amint bemutatattak Kossuthnének, megkértem Ceruttit, hogy távozzon el, mert rá sokan gyanakodtak Belgrádban a magyar forradalmárokkal tartott kapcsolatai miatt, s ha kettőnket együtt látnak éjszaka, gyanút kelthetünk volna.

Ezután Kossuthnéval és útitársaival azonnal elmentünk Jovan Vučković kerületi előljáró házába. Odaérve menten rendelkeztem az utasok kényelmével kapcsolatban, s azt mondtam az előljárónak, hogy a jelenlévő asszonyság egy előkelő angol nő, aki Törökországba utazik. Ezután megparancsoltam, hogy az utasok tartózkodása az előljáró házában teljes titokban kell hogy maradjon, sőt a házigazdát felelőssé tettem arra az esetre, ha ezt a parancsot megszegnék, eltávoztam, hogy a további teendőkről gondoskodjam.

Nem szóltam senkinek, még Sándor fejedelemnek sem, féltem ugyanis az udvari indiszkréciótól, majd azonnal az angol konzulátusra mentem, régi jó személyes barátomhoz, Fonblanque konzulhoz, aki nagy szimpátiát táplált a magyar emigráció irányában, s számos alkalommal tett szolgálatot ilyen esetek alkalmából. Fonblanque fedhetetlenül becsületes ember volt. Miután legelőször szavát vettem, hogy a titkot tartani fogja, elmondtam neki az egész esetet, s arra kértem, hogy állítson ki angol útlevelet Kossuthné számára, idegen névre, hogy azzal az asszonyságot Szerbián átutaztathassam. Erre azért is szükségem volt, hogy az angol útlevelet nálunk kezeltessem, idegen néven, s ezáltal Kossuthné szerbiai átutazásának minden hivatalos nyomát eltüntethessem. Fonblanque azonnal kiállított egy útlevelet a manchesteri Marie Bloomfield nevére, aki a lányával stb. utazik.

Innen hazamentem, hogy intézkedjek az utazás további ügyeivel kapcsolatban. Belgrádban abban az időben kevés városi utazásra alkalmas kényelmes kocsik állt rendelkezésre, vidéken pedig kizárólag kényelmetlen társzekereken utaztak, ezért azonnal Miša Anastasijević barátomhoz fordultam, s megkértem,

hogy bizonyos állami szükséglet érdekében adja kölcsön néhány napra saját zárt hintóját. A hintót barátom önként rendelkezésemre bocsátotta.

A másnapot Kossuthné asszonyság pihenéssel töltötte Belgrádban, a rá következő napon pedig az említett hintón Aleksinacba utazott, onnan pedig Nišbe, minisztériumom tisztviselőjének, Toma Kovačevićnek kíséretében.”³⁰

Ez lenne tehát Kossuthné szerbiai útutaztatásának története, ahogy azt M. Garašanin apjától hallotta, aki akkor Szerbia belügyminisztere volt. Alapvetően eltér ez a történet Hajnal összefoglalásától éppúgy, mint az Érdújhelyi által összefoglalt romantikus szájhagyománytól, melyben – mint fentebb láthattuk – a lovagias segítő szerepében Stevan Knićanint képzelte el a már-már népnek tekinthető tradíció. A Garašanin által eszközölt gyors, racionális, s egyáltalán nem romantikus intézkedéssorozat ugyanis minden tekintetben nélkülözötte a hősi mozzanatokot – s ez, mivel egyébként is teljes titoktartással bonyolódott az akció, nem találhatott utat az oralitás egészen más törvényű világa felé.³¹

Allítását alátámasztandó, M. Garašanin három fontos írásos dokumentumot is közöl. Ezek közül az első a belügyminiszter Garašanin nyílt levele a szerb rendőrségi és közigazgatási hatóságokhoz szól, hogy a Konstantinápolyba tartó angol asszonyság, lánya és kísérete kényelméről, ellátásáról minden tekintetben gondoskodni tartoznak, a kísérőül kirendelt minisztériumi tisztviselővel egyetértésben.³² Nincs róla tudomásom, hogy ez a dokumentum magyarul megjelent volna, sőt Garašanin levelezésében sem kapott helyet, bár abban nem egy hasonló nyílt parancs olvasható a helyi hatóságokhoz idegen utazók szerbiai útjának megkönnyítése érdekében.³³ Hogy a kötetből miért maradt ki, csak találgatni lehet. Az egész szöveg magyar fordításának közlésére az itt tárgyalt kérdéskör szempontjából nincs szükség, meg kell említeni azonban, hogy a 19. század derekai balkáni állapotok bizonyos vonatkozásainak szempontjából kitűnő adatok vannak benne.

Megtudható például Garašanin nyílt leveléből, hogy Kossuthné és kísérete maga fizette ellátás- és szállásköltségeit, ami meglepőnek tűnik az eddig ismertetett adatok tükrében; mintha ez az adat más szögből mutatná azt a túlhangsúlyozott szerb lovagiasságot, körülrajongást, ami az eddig ismertetett szájhagyományból és publicisztikából kiolvasható. A belügyminiszter Garašanin mindenesetre jól ismerte a balkáni állapotokat, mert nyomatékkal hangsúlyozza, hogy az angol utasokat mindig jó és tiszta magánházaknál szállásolják el, semmiképpen sem vendégfogadóknak kvártélyozzák el őket. (A dokumentumban a vendégfogadó kifejezésnek a tipikus balkáni *mehana* terminus felel meg; ez a turcizmus, különösen bizonyos minősítő jelzők kíséretében, ma is eléggé pejoratív.) Ugyancsak megemlítendő a szerb belügyminiszternek az a figyelmeztetése, hogy a hatóság szeme rajta legyen az egyszerű népen, amikor

az utasok valamiért fizetnek: nehogy valamit túlságosan drágán számoljanak fel, „mint ahogy az egykoron szokásban volt a mi egyszerű népünknel”.

A második dokumentum, amelyet M. Garašanin közöl apja szerepének alátámasztására Kossuthné szerbiai átmenekítésében, az Kossuth Lajos apjához intézett német nyelvű levele eredetijének szerb fordítása. Emelkedett hangú köszönőlevélről van szó, melyben az akkor már emigráns Kossuth túláradó háláját foglalta szavakba a felesége kimenekítésében nyújtott segítségért. Ugyanebben a levélben Kossuthné meleg köszönetét és elismerését is tolmácsolja. A levél egyébként 1850. január 18-án kelt Sumlában, s nyilván egyike azoknak, amelyeket maga Kossuth is emleget a fentebb idézett lapalji jegyzetében.³⁴ Magyar fordításának közzétételéről nincs tudomásom. M. Garašanin egyébként tisztában van a levél történelmi jelentőségével, ezért is tette közzé cikkében, hangsúlyozva, hogy a közrebocsátás aktusával, véleménye szerint, nem fog sérelmet szenvedni a diszkréció.

A harmadik írásos dokumentum egy levélrészlet: ebben Ilija Garašanin beszámol A. Nenadovićnak az orosz konzul, Levscsin ebédfogadásáról, ahol mások társaságában maga is részt vett. A dolgozatomban tárgyalt kérdéskör (Kossuthné szerbiai átmenekítése) szempontjából az alábbi részlet fontos:

„Nevetségesnek tűnhet az ön számára, ha elmondom, hogy az ebéd során Tenjka úr (Stefan Stefanović, Belgrád városparancsnoka – J. K.) világosan megkérdezte tőlem: Tudom-e, hogy Kossuthné errefelé ment át? Azt válaszoltam, hogy nem tudom, s amikor ő azt mondta, hogy azt nekem tudnom kell, ha igaz, akkor azt feleltem neki, hogy elmehetett errefelé, mint ahogy sok ember és asszony halad át itt mindennap, és nem értem, hogy miért kellene nekem mindenkiről tudnom, s miért érdekelne ez engem, s azt mondtam neki végül: ha még nem távozott errefelé, szabadon átmehet, ha az osztrákok átengedik onnan. Magam úgy találom, hogy léprecsalásról van szó.”³⁵

Végül M. Garašanin megjegyzi: „Ez lenne az, amit az első forrás (itt apjára gondol – J. K.) alapján tudok Kossuthné szerbiai átmenekítéséről, valamint azoknak az írásos dokumentumoknak alapján, amelyeket kezemben tartok, s úgy vélem, hogy ez lehetővé teszi az igazság megállapítását ennek az eseménynek kapcsán.”

Mint látható, Garašanin fiának dokumentumközlése alapvető adatokkal járult hozzá Kossuthné menekülése kapcsán az igazság megállapításához. Mint a magam dolgozata is remélhetőleg hozzájárult a Kossuth-évforduló kapcsán ennek a kérdéskörnek pontosabb megértéséhez.

Végül néhány megjegyzés a Kossuth menekülésével kapcsolatos szerb folklóralkotások fentebb tárgyalt szövegei vonatkozásában. Valószínűnek vehető, hogy a népi képzelet Kossuthné utazását alakította át Kossuth utazásává, s ennek emlékeit őrizte meg a két bemutatott mondaszerű szöveg.³⁶ A Balkán

művelődéstörténetéből tudható, hogy az utak állapota a 19. század elején és derekán is – mai szemmel nézve – katasztrofális volt. Általában gyalog, ökrök vontatta parasztszekéren utazott a közönség, lóháton a „tatárok”, vagyis a fejedelmi, császári és egyéb küldöncök robogtak Belgrád és Konstantinápoly között. Az utak állapota miatt a lóvontatta kocsin vagy szekéren való utazás elsősorban a századvégen terjedt el.³⁷ (Ez volt az a korszak – s nemcsak a Balkánon – amikor a hosszabb útra készülők indulás előtt végrendelkeztek; nem lehetett ugyanis tudni, hogy az utas odaér-e úticéljához, vagy ha oda is ér, onnan visszaér-e egyáltalán.) A fedett hintón való utazás pedig ritkaságszámba ment. Erre utal egyébként Ilija Garašaninnak az a megjegyzése, melyben Kossuthné szerbiai átutaztatása előtt méltó szállítóeszközről próbált gondoskodni. Ha tehát egy fiáker, batár vagy hintó végigküzdötte magát Belgrádtól Aleksinacon át Nišig a minősíthetetlen utakon, s közben természetesen helyenként megállt elkvártélyozás miatt, akkor az megmozgathatta az út menti egyszerű halandók fantáziáját, s az sem valószínű, hogy a Garašanin belügyminiszter által oly sokszor hangoztatott szigorú titoktartás komolyan vehető a török jelenlétét akkor még mindig eltűrni kénytelen Szerbiában. Szóval a hintón utazók kiléte csak kiszivároghatott, s mi sem természetesebb, mint hogy az egyszerű nép nem holmiféle asszonyosságok utaztatását hitte a kísérettel is ellátott menetben, hanem valami rangos úrét, aki titokzatos körülmények között haladt Konstantinápoly felé. (A nők helyzetéről a Balkánon, valamint a női nemmel kapcsolatos népi és általános álláspontról terjedelmes etnológiai irodalom szól.) A jó és tiszta magánházaknál való kvártélyszerzés ajánlása pedig, amit Garašanin nyílt parancsában olvashattunk, mintha egybevágna azzal, ami a két mondaszövegben is szerepel. Vagyis: ami a paraćini és ćuprijai eredetű népi elbeszélésekben megfogalmazódik, legalábbis a szerbiai kontextus vonatkozásában, szinte teljes mértékben a 19. század derekai balkáni valóság tükörképe. A fenti hipotézist valószínűleg az is alátámaszthatja, hogy Dušan Matić – öreganyja elbeszélésére hivatkozva – egy asszonyágot is emleget Kossuth útitársaként a ćuprijai sárban megfeneklett hintón. (A rossz utakat, a vendégmarasztaló sarat, a kiesett kocsikereket emlegeti egyébként mind a két mondavariáns.)

S – úgy tűnik – a hipotézist még valami alátámasztani látszik: Kossuthné szerbiai átmenekítése (a Belgrádban államérből kölcsönvett hintón) – mint maga Garašanin mondja – Aleksinacon és Nišen át történt, vagyis azon a konstantinápolyi hadi úton, amely Budától Belgrádig, Belgrádtól Nišen át Szófiáig, onnan pedig az Oszmán Birodalom fővárosáig vezetett.³⁸ Nos, gondolom, az olvasót nem fogja meglepni az a megállapítás, hogy Paraćin és Ćuprija is (Aleksinactól kissé északra) éppen ennek a hadi útnak a nyomvonalán fekszik, s éppen e két szerbiai város néphagyományában őrződött meg

az a két népi elbeszélés, amely Kossuth menekülését mondja el. Tekinthető-e véletlennek ennyi egybeesés? Valószínűleg nem.

Zárva végül e dolgozat gondolatmenetét: úgy vélem, hogy az itt elmondottak jobban megvilágíthatják Kossuth és főleg Kossuthné menekülésének történetét, mintegy arra utalva, hogy a mikrotörténelem alaposabb feltárásával sokkal többet megtudhatunk egy korról, a benne élő emberekről, az emberi és népek közötti kapcsolatok összefüggéseiről. S nem utolsósorban arról, hogy e mikrotörténelem bizonyos részleteiről a folklór is megőrizhetett releváns adatokat, bár nem lehet itt sem eléggé hangsúlyozni, hogy a történelmi valóság és folklórvalóság nem azonos kategória, még akkor sem, ha bizonyos esetekben a kettő egymást fedni látszik.

Másrészt példa lehet e dolgozat arra is, hogy egy egybevető folklórvizsgálatként induló kutatás valóban csak a tudományköziség eszközeinek felhasználásával teljesebben ki: a történettudomány, a művelődéstörténet, az etnológia adatainak felhasználása nélkül az itt tárgyalt kérdéstről sokkal kevesebbet tudhattunk volna meg.

JEGYZETEK

- ¹ Lásd: HAJNAL, 1927. 7–33., 363–364. 413–421., 659–664. THIM 1940. 424–428. MATIĆ 1994a. 389–390. (Bori I. jegyzete)
- ² HAJNAL 1927. 33.
- ³ HAJNAL 1927. 33. lapolji jegyzet. Ilyen szövegek olvashatók például a negyvennyolcas gyűjtésben: DÖMÖTÖR szerk. 1998. 19–47. Érdekes, hogy ugyanennek a gyűjtésnek egy korábbi válogatásában alig reprezentálják a szövegek ezt a kérdést; lásd: DÉGH 1952. Az okokról vö. VOIGT 1998.
- ⁴ HAJNAL uo. lapolji jegyzet.
- ⁵ Lásd: GARAŠANIN I. 1950. Korábban is megjelent néhány levele a kérdéskör kapcsán STRANJKOVIĆ 1932. megfelelő fejezeteiben.
- ⁶ S. Knićaninnak, 1849. július 21. (A régi naptár szerint.) GARAŠANIN I. 1950. No. 344. 435.
- ⁷ S. Knićaninnak, 1849. július 22. (A régi naptár szerint.) GARAŠANIN I. 1950. No. 345. 437.
- ⁸ Uo., 438.
- ⁹ S. Knićaninnak, 1849. július 23. (A régi naptár szerint.) GARAŠANIN I. 1950. No. 346. 439.
- ¹⁰ S. Knićaninnak, 1849. augusztus 15. (A régi naptár szerint.) GARAŠANIN I. 1950. No. 351. 445–446.
- ¹¹ GERŐ 1998.
- ¹² GERŐ 1998. 137–138. Először idézte és értelmezte: CSORBA 1998.
- ¹³ CSORBA 1998.

- ¹⁴ JUNG 1998. Ugyanott magam vethettem egybe először ezt a szöveget a D. Matic naplójában olvasható változattal részletes elemzés kíséretében.
- ¹⁵ MATIĆ 1994. A részlet előbb jelent meg magyar fordításban: MATIĆ 1994a.
- ¹⁶ MATIĆ 1994a. 387–388.
- ¹⁷ Matic megszállottan szerette a fiákereket, hintókat, batárokat. Gyakran mesélt erről barátainak is. Az itt tárgyalt naplójegyzetében is több ilyen témát, adatot említ. Ez is azt a gyanút erősíthette volna, hogy ellenőrizhetetlen gyermekkori emlékekről van szó. Lásd egyik barátja emlékezését: MLADENOVIC 2002.
- ¹⁸ Kossuthról igen jelentős számú szerb dal született az 1848–1849-es magyar–szerb háború idején. Ezeknek előjele változatos. Mivel a téma teljesen feldolgozatlan, magam beszéltem erről egy konferencián 1998-ban, Budapesten. A téma áttekintését elsőrangú feladatomnak tekintem.
- ¹⁹ Az idézet Bori I. jegyzetében. Lásd: MATIĆ 1994a. 390.
- ²⁰ Számos ilyen szöveg olvasható: DÖMÖTÖR szerk. 1998. 19–47. A kérdést tárgyalja: VOIGT 1998. A dolgozat más címmel ugyancsak olvasható: KRÍZA szerk. 1998. 33–43.
- ²¹ THIM 1940. 426.
- ²² HAJNAL 1927. 363–364. Hajnal Kossuthné menekülésének történetére könyvében még egyszer visszatér. Kossuth kapcsolatait elemezve (emigrációja kezdetén) kitér a Wagner Őrnaggyal és Wagnerével tartott kapcsolataira is. (Thim Wagner feleségéként beszél az asszonyról, nem pedig anyjáról, mint Hajnal.) E viszonyt elemezve kifejti alapos gyanúját, hogy az öreg Wagnerné kapcsolatban állt az osztrák titkosrendőrséggel, tehát Kossuthné kimenekítése lényegében az osztrákok műve, bizonyos angol diplomáciai segítséggel, s nincs helye benne romantikus mozzanatoknak. Azt is említi, hogy ezt Wagnerné halálos ágyán be is vallotta Kossuthnak, ő azonban kétségek között hányódott, hogy igaznak tartsa-e. (Wagnerné Sumlában hunyt el.) Egyébként később Kossuth gyerekeit is Wagnerné mentette ki Magyarországról, s ebben benne volt a keze az osztrák kémhálózatnak. Arról is beszél Hajnal, hogy Kossuthné Bloomfield névre szóló angol útlevéllel utazott Belgrádba, s nem parasztszonyként, ahogy Thim vélte. Egyébként Wagnerné is ilyen néven utazott. Ez az interpretáció tehát arról beszél, hogy elég „legális” határátlépésről volt szó, nem pedig fortélyosról, ahogy sokan tudták. Ez az adat – mint majd látni fogjuk – ellentmond Ilija Garašanin később idézendő adatainak, hogy Kossuthné számára Belgrádban állítottak ki angol útlevelet Marie Bloomfield névre. Ugyanezt a nevet kívánta használni maga Kossuth is (James Bloomfield), amikor menekülésekor útlevéért folyamodott a belgrádi angol konzulátushoz. Lásd: HAJNAL 1927. 413–417. valamint: REZNÁK 2002. 41.
- ²³ Címe: „Weiss, Roth, Schwarz . . .” A művet nem volt alkalmam láthatni. [A kiadás adatai: Kassel, 1853.]
- ²⁴ ÉRDUJHELYI 1893. Melhior Érdujhelji változatban, mint a szerkesztői lábjegyzetben olvasható. Érdujhelyiről legutóbb: ÓZER 2002. 43–44.
- ²⁵ ÉRDUJHELYI 1893. alapján.
- ²⁶ KOSSUTH 1880. 403–404. Az adatot magam 1998-ban találtam meg Kossuth műveiben, s idéztem is. Lásd: JUNG 1998.
- ²⁷ ÉRDUJHELYI 1893., a cikk végén.

- ²⁸ Schwalm György: Kossuth nejeének menekülése Szerbián át. *Határőr* (Pancsova) 3(1894) No. 10. Az adatot Pastyik László barátom jóvoltából bírom. A cikket nem volt alkalmam láthatni.
- ²⁹ Lásd: GARAŠANIN M. 1893.
- ³⁰ Uo. A közlésből nem tudható, hogy ki a „két ember”, „az asszony” lehetett Kossuthné Garašanin emlékezete szerint, a kislány kiléte a legtalányosabb. Ha Kossuth gyerekeknek vélte, tévedett, mivel a történeti valóság szerint Kossuthné gyerekei nélkül menekült. A szövegből az is látható, hogy a fejedelem az ügyről – legalábbis Garašanin emlékezete szerint – nem tudott, tehát a későbbi legendák szerint, hogy ő is szolgálatait ajánlotta volna fel Kossuthnénak, ebben az interpretációban nem valós.
- ³¹ Nem tudok olyan szerb néphagyományról, amely akár Kossuth, akár felesége szerbiai átmenekítését Ilija Garašanin segítségéhez kötné.
- ³² Hajnal említi Kossuthné Pulszky Teréz által megörökített elmondása alapján: HAJNAL 1927. 364. A dokumentum pontos címe: „Otvorena prezidijalna preporuka svima okružnim načelnicima, ili pomoćnicima, kao i sreskim načelnicima od Beograda do Vrške Čuke, ili do Radujevca.”
- ³³ Például „egy Paton nevű híres angol” szerbiai utazása kapcsán ugyancsak megfelelő módon instruálja a körzeti előljárókat, azzal a különbséggel, hogy ebben az esetben hangsúlyozottan kötelezi a hatóságokat a szíves vendéglátás eszközlésére, hogy a vendég a legjobb benyomásokkal térjen majd haza. A költségeket – természetesen – ezúttal is az utas fizette, s itt is szerepel a figyelmeztetés: óvakodjanak az utas túlzott megnyúzásától: GARAŠANIN I. 1950. No. 98. 110–111. (A levél 1844 szeptemberében adatott ki Garašanin által.)
- ³⁴ Ugyanarról a levélről van szó, melynek német szövegét („saját kezű fogalmazvány”) Hajnal is közzétette, nem említi azonban, hogy az eredeti Garašanin fiának birtokában van, s szerb fordítása már megjelent: HAJNAL 1927. No. 102. 659–661. (*A Zastava* szerkesztője a fordításból kihagyta az eredeti német „eidbrüchig falschen [Habsburgern]” és a „diesen Verrätern [an jeder Nation]” részeket, mivel „e szavak sértik Ófelségét.”) Ugyanitt köszönőlevél a belgrádi angol konzulnak, Thomas Grenier Fonblanque grófnak, a szárd konzulnak, Ceruttinak, valamint Magazinović szerb államtitkárnak. Garašanin, mint láttuk, Magazinović szerb államtitkár szerepét nem említi Kossuthné átmenekítése történetében. Vö. HAJNAL 1927. 661–663.
- ³⁵ Ugyanez Garašanin levelezésében is: GARAŠANIN I. 1950. No. 357. 451.
- ³⁶ Csak Matic naplójegyzetének ismeretében Bori Imre is ennek a véleményének ad kifejezést. Vö. MATIĆ 1994a. 389. (Bori I. jegyzete.)
- ³⁷ Az utazás és egyáltalán a szállítás kérdéseiről a Balkánon az elmúlt évszázadokban: DROBNJAKOVIĆ 1952. (Gazdag irodalomjegyzékkel.)
- ³⁸ A konstantinápolyi hadi útról is jól tájékoztat Drobnjaković előző jegyzetben említett műve. A hadi út északi szakaszáról és az utazás körülményeiről a korábbi századokban: ZIROJEVIĆ 1976.

IRODALOM

CSORBA Béla

1998 Kossuth paraćini hintaja. *Magyar Szó* (Újvidék), 1998. május 16., 10.

DÉGH Linda

1952 *A szabadságharc népköltészete*. Budapest

DÖMÖTÖR Ákos szerk.

1998 *Hősök és vértanúk*. Mondák és visszaemlékezések a szabadságharcról. Budapest

DROBNJAKOVIĆ, Borivoje

1952 *Putevima naše zemlje*. Beograd

ÉRDUJHELYI Menyhért

1893 *Žena Lajoša Košuta kako se spase god. 1849. Zastava* (Novi Sad) 28(1893) No. 73. 12. maja 1893.

GARAŠANIN, Ilija

1950 *Prepiska Ilije Garašanina knjiga I. 1839–1849*. Skupio i za štampu sredio Grgur Jakšić. Beograd

GARAŠANIN, Milutin

1893 Begstvo Košutove žene kroz Srbiju 1849. godine. *Zastava* (Novi Sad) 28(1893) No. 75. 16. maja 1893.

GERŐ András

1998 *Az államosított forradalom*. 1848 centenáriuma. Budapest

HAJNAL István

1927 *A Kossuth-emigráció Törökországban*. Budapest (Tom I.)

JUNG Károly

1998 Sárba ragadt Kossuth Lajos batárja. Kossuth paraćini hintaja 2. *Magyar Szó* (Újvidék), 1998. június 27., 9.

KOSSUTH Lajos

1880 *Irataim az emigrációból*. I. kötet. Budapest

KRÍZA Ildikó szerk.

1998 *Történelem és emlékezet*. Művelődéstörténeti tanulmányok a szabadságharc 150. évfordulója alkalmából. Budapest

MATIĆ, Dušan

1994 *Martovske ide, tek što nisu*. Red. Draško Redjep. Vršac

MATIĆ, Dušan

1994a Dušan Matić Kossuth-legendája. Naplójegyzet 1972-ből. Ford. Jung Károly. Bori Imre jegyzetével. *Híd* (Újvidék), 58(1994) 387–390.

MLADENOVIĆ, Tanasije

2002 Beleške o Matiću. *Politika* (Beograd), 9. marta 2002. Melléklet: V.

ÓZER Ágnes

2002 *Élet és történelem*. Esszék Újvidékről. Magyar történelem – szerb történelem. Újvidék

REZNÁK Erzsébet

2002 Kossuth Lajos kilencvenkét éve. Cegléd

STRANJKOVIĆ, Dragoslav

1932 *Vlada ustanobranitelja 1842–1853. Unutrašnja i spoljašnja politika.* Beograd

THIM József

1940 *A magyarországi 1848–49-iki szerb felkelés története.* Első, elbeszélő rész. Budapest

VOIGT Vilmos

1998 „Kossuth nem volt kormányzó, hanem király!” A szabadságharc népköltészetének utóélete napjainkig. *2000* (Budapest) 10(1998) No. 3.55–63.

ZIROJEVIĆ, Olga

1976 *Carigradski drum od Beograda do Budima u XVI i XVII veku.* Novi Sad